https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.030
УДК 81'27

О.Г. РУДА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: olenaruda@yahoo.com
https://orcid.org/0000-0003-2157-193X

НАВКОЛОМОВНИЙ ДИСКУРС ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті з'ясовано зміни в дискурсі довкола мовного питання в Україні після повномасштабного вторгнення на її територію Російської Федерації. Проаналізовано тези й аргументації в дискусіях щодо порушуваних питань мовного життя країни, які з'являлися впродовж усіх років незалежности і тривають нині в публічному просторі, зокрема в соцмережах. Досліджено міфи про мову (мови) і стереотипи, які досі формують погляди українського суспільства на мовну ситуацію. Зроблено висновок, що в умовах війни державну мовну політику оцінюють різкіше, а навколомовний дискурс став радикальнішим, украй символізованим, часто пейоративним. Сьогодні він відображає суспільні рефлексії на націє- та державотвірну функції мови.

***Ключові слова**: навколомовний дискурс, мовне питання, дискусії, російсько-українська війна.*

Російсько-українська війна розпочалася в березні 2014 року, однак відкрита інформаційно-культурна боротьба за свідомість громадян України триває значно довше, і зброєю в ній є, зокрема, маніпулювання питаннями мови. Російська пропаганда десятиріччями активно просувала всередині своєї країни та за її межами, передусім на українських теренах, такі наративи: *«Російська мова об'єднує людей у російський світ — сукупність тих, які розмовляють і думають цією мовою»; «Кордони російського світу проходять кордонами вживання російської мови»; «Усі, хто розмовляють російською мовою, належать до російської культури, а тому мають бути об'єктом особливої турботи і захисту з боку Росії»*. Очільники Російської Федерації, а передусім засоби масової інформації, оцінюва-

Цитування: Руда О.Г. (2024). Навколомовний дискурс під час російсько-української війни. *Українська мова, 2*(90), 30—50. https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.030

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

ли будь-яку подію в освітній і мовній сферах України. «Перший канал Росії» навіював мільйонам глядачів міфи про *«примусову українізацію», «русофобію», «бандерівську пропаганду»* тощо. Наратив *«Україна — недодержава»* (відповідно *«українська — недомова»*) є елементом продукованого російською пропагандою міфу про *«один народ»*. «Це та ж гібридна війна, а точніше, гібридний мир, коли потенційно або реально агресивні дії заховані не у фізичному просторі, а в інформаційному або віртуальному. Коли російські фантасти воювали з Україною у своїх книгах, це була гібридна віртуальна війна. Коли Росія ступила на шлях війни з Україною у своїх медіа, це було гібридною інформаційною війною», — зазначав Георгій Почепцов (Почепцов, 2018).

Кремлівська пропагандистська кампанія в Україні, на жаль, мала успіх: частина населення донбаського регіону у 2014 р. підтримала окупаційну владу у квазіреспубліках. До цього, зокрема, призвело безперешкодне поширення дезінформації про мовну політику в Україні, про примусову українізацію всіх сфер суспільного життя, зокрема приватного. Потребою захистити російськомовне населення Кремль обґрунтовував вторгнення в Україну у 2014 р., а визнання у Верховній Раді Закону України «Про засади державної мовної політики» авторства С. Ківалова та В. Колесніченка таким, що втратив чинність, було використано як формальну підставу / причину для захоплення російськими військами Кримського півострова.

У рейтингах проблем, які турбують українців, мовне питання завжди було пріоритетним. Основною причиною цього є його маніпулятивне використання для ідеологійної та політичної мобілізації електорату впродовж усіх років незалежности України: у періоди перед виборами та під час зміни мовного законодавства суспільні дискусії щодо мови лише загострювалися. В умовах законодавчо неврегульованої ситуації масової двомовности в Україні політики радо користалися з невизначености і загравали з усіма мовними групами. Протилежні погляди на курс держави в мовній сфері, які поділяли різні українські політичні сили залежно від своєї проросійськости чи проукраїнськости, сформували *навколомовний політичний дискурс*, характерними ознаками якого були циклічність, високий рівень дискусійности, конфліктність, популізм, маніпулятивність (Руда, 2012). Заяви політиків щодо мовних питань, висвітлення фактів відмови в обслуговуванні державною мовою у сфері послуг і державних органах, повідомлення про дискримінацію і навіть насильницькі дії через мову спілкування спричиняли публічні суперечки. Обговорення будь-яких подій навколо мови (мов) зрештою призводило до з'ясування, як владі краще вчинити в умовах масової двомовности. Нерозв'язані мовні питання в контексті російсько-української війни лише посилили аксіологічні коливання в суспільстві.

Після Революції Гідности 2013—2014 рр. патріотична частина українського суспільства вимагала від керівництва держави нарешті навести лад у мовному законодавстві, надавши реальну, а не суто декларативну підтримку українській мові. Висловлювали нарікання на те, що за всі роки

після розпаду Радянського Союзу жодна влада в Україні не спромоглася перекрити головні канали русифікації та вбезпечити суспільство від неоімперських зазіхань Росії. Зусилля громадськости і проукраїнських політичних сил не були марними: 2019 р. ухвалено Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що утвердив державний статус української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Задля розширення українськомовного простору і функціонального утвердження української мови було впроваджено квоти для українськомовного продукту на радіо й телебаченні, простимульовано розвиток кіноіндустрії та книговидання, унормовано використання державної мови в царині обслуговування і торгівлі. Зрештою, упроваджено інститут Уповноваженого із захисту державної мови — спеціальний орган із мовної політики, наділений функціями контролю за виконанням мовного законодавства.

Два останніх Президенти України впродовж своїх каденцій еволюціонували щодо бачення гуманітарних засад побудови держави. Петро Порошенко у 2013 р. йшов на вибори під гаслом *«Єдина країна — Единая страна»* (Масенко, 2019, с. 14), що посприяло введенню до дискурсу поняття «мовний компроміс». Ідея цього компромісу полягала в наданні рівних прав двом мовам у всіх сферах функціювання суспільства, нібито щоб унеможливити маніпулювання мовними питаннями і руйнувати міфи про гоніння російськомовних. Цю настанову було змінено напередодні наступних президентських виборів 2019 р., що втілилося в гаслі *«Армія! Мова! Віра!»*.

Чинний Президент України Володимир Зеленський і представники його партії «Слуга народу» в мовному питанні мали намір повернутися до так званої «центристської» позиції, зробити «ревізію» в мовно-культурному житті країни. Та все змінило повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. Щоденні вечірні звернення Президента України, якщо і звучать російською, то обов'язково їх супроводжують ремарки «звернення до громадян інших країн» або в разі заклику до російських військових, а не до російськомовних жителів України, як це було раніше. У День української писемности та мови 9 листопада 2022 р. на сторінці Головнокомандувача Збройних сил України в соцмережі «Фейсбук» було розміщено такий допис: *«Ціною життя кращих ми виборюємо право говорити рідною мовою, бути українцями, визначати своє майбутнє. Українська мова — це мова наших батьків і дітей. Мова нашої Перемоги»* (http://surl.li/pulpj, дата звернення: 06.12.2022). Для утвердження державної мови Верховна Рада України ухвалила запровадити іспит з української мови для всіх, хто бажає отримати громадянство України, а Олексій Данілов, на той час секретар РНБО України, заявив: *«Російська мова має зникнути з нашої території взагалі як елемент ворожої пропаганди та промивання мізків для нашого населення. Англійська є обов'язковою, наша рідна мова є обов'язковою»* (http://surl.li/snzje, дата звернення: 21.10.2022). Військова агресія сусіда посилила настрої в суспільстві щодо максимального куль-

турного від'єднання від Росії та її державної мови як засобу ведення війни. Вторгнення на територію України збройних сил сусідньої країни пришвидшило усвідомлення українською владою та суспільством значення мови для існування (виживання) держави.

У цій статті зроблено спробу дослідити, як змінився дискурс довкола питань мови, що розгорнувся в публічному просторі, після нападу Росії на Україну. Для цього ми порівняли тези й аргументації в дискусіях, які впродовж останніх десяти років тривали довкола порушуваних питань мовного життя країни, з тими, що їх зафіксовано за півтора року російсько-української війни. Проаналізовано події, що формують цей дискурс, основні поняття, які використовують під час дискусій, а також поширені міфи та стереотипи щодо мови (мов) у динаміці.

Текстами навколомовного дискурсу, придатними для нашого аналізу, є, по-перше, тексти політичного дискурсу — розпорядження владних структур, публічні виступи політичних і громадських діячів, по-друге, матеріали, присвячені змінам мовного законодавства, мовній ситуації тощо, по-третє, матеріали у друкованих та електронних виданнях, записи телевізійних шоу і, по-четверте, тексти у віртуальному просторі, породжені суспільними дискусіями щодо питань мовного життя країни.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДИСКУРСУ ЩОДО МОВНОГО ПИТАННЯ В УКРАЇНІ

Дискусії про мову (мови) в Україні спричинені комплексом подій і явищ у мовному житті держави. Попри різне осмислення причин і обставин білінгвізму антагоністів у мовному питанні тривалий час об'єднувала незадоволеність мовною ситуацією в державі. Зусилля поборників повноцінного функційного утвердження української мови зводилися до пояснень, що гостре мовне протистояння вигідне передусім політикам. Громадські активісти нарікали на те, що всупереч деклараціям про державний захист української мови не було випрацьовано конкретних механізмів контролю за її впровадженням у сфери державного управління, не було передбачено відповідальности за недотримання мовного законодавства, а також не було механізму державного протекціонізму української мови в галузях книговидавництва, засобів масової інформації, масової культури тощо. Решта аргументів на користь повноцінного удержавлення української мови були такими: *«Українська мова — державна», «Українська мова — рідна»; «Українська — мова титульної нації»; «Російська — мова країни, яка розв'язала війну»* тощо.

Натомість прихильники *«мовного компромісу проти розколу»* осердям мовних проблем в Україні вважали відсутність законодавчо визначеного статусу російської мови у фактично двомовній країні. Заяви політиків, у яких ішлося про дискримінацію, утиски російськомовних, заборону спілкуватися рідною (російською) мовою, засвідчували спроби змінити мислення, поведінку, емоції та ухвалення рішень людей за допомогою вико-

ристання маніпулятивної технології, яка має назву *промивання мізків* (Руда, 2012, с. 102). Майстерне викривлення дійсности яскраво ілюструють слова колишнього російського, а нині українського журналіста Матвія Ганапольського, адресовані глядачеві телеканалу «Прямий», який порушив питання мови: *«Ви такий патріот, а саме через вас особисто Україна втратила Крим і має проблеми з Донбасом. Бо саме ви дзвоните на телебачення і кажете, що російська мова — це погано, що російська мова — це Путін. <…> треба якось поступово не давати приводу товаришу Путіну, а ви його друг, бо ви кажете тільки про українську. Ви вар'ят. Ви і такі, як ви, розпалюєте Україну! Ви — головна небезпека в Україні! Не дзвоніть і не розпалюйте ворожнечу. Це грандіозний здобуток, що це двомовна країна! А ви — ворог України!»* (http://surl.li/qawpg, дата звернення: 18.01.2022).

Спекулятивне використання поняття «рідна мова» тривало десятиріччя. Широке поле для заангажованих інтерпретацій і спекуляцій на цю тему створювало також використання понять «мовні меншини» і «мови меншин» у різних текстах — від експертиз «Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» до емоційних заяв російськомовних громадян, які насправді ніколи не вважали себе меншиною. З одного боку, мовні ініціативи захисників російськомовних громадян можна пояснити турботою про нібито порушені права національних меншин, а з іншого, — звучали заяви про те, що російськомовні є не меншиною, а більшою часткою населення країни. Так, Олег Фагот Михайлюта та Олександр Фоззі Сидоренко з гурту «Танок на майдані Конго» за місяць до повномасштабного вторгнення Росії в Україну зазначали: *«Знаєш, оця тема: "Если ты говоришь по-русски, то ты не наш". А по суті, як це не наш? У нас проукраїнських російськомовних українців — пів країни. І що, їх треба викреслювати? Ні»* (http://surl.li/pwhpw, дата звернення: 18.09.2022). Так само пояснювали важливість висвітлення подій в Україні російськомовними медіа, оскільки саме на них орієнтуються як російськомовні українці, так і авдиторія за кордоном. Російські пропагандистські тези, висловлені публічними особами — політиками і лідерами думок, зміцнювали хибне переконання в людей, не ознайомлених із відповідною статистикою.

Решта аргументів «захисників» російськомовних громадян України ґрунтовані на таких тезах: *«Державна багатомовність — світова практика»; «Мова не є європейською цінністю»; «Потреби, право вибору громадянина мають бути дотримані, якщо держава хоче називатися демократичною»; «Не потрібно змушувати»*. На користь заморожування ситуації масової двомовности звучало: *«Мова не на часі»; «Немає значення, якою мовою спілкуватися»; «Знання багатьох мов — перевага»; «Двомовність — здобуток»; «Українську мову треба захищати, але не за рахунок російської»; «Українізація, яку здійснювала українська влада, є причиною "від'єднання" Криму і Донбасу»; «В Україні недостатній рівень мовленнєвої культури населення, низький рівень освіти українською мовою»*.

Наведені аргументи не були новими в українському навколомовному дискурсі, а швидше продовженням характерної для попередніх по-

літичних епох практики замовчування та перекручування історії мовного питання. Поряд із міфами *про добровільний перехід українців на російську мову, історичну зумовленість білінгвізму, вимирання української, її штучність, неповноцінність* навіть в інтелектуальних колах побутували переконання *про універсальність, наднаціональність, демократичність російської на противагу локальності, консерватизму, зашореності української* (Руда, 2013). До того ж у суспільній свідомості були закладені патерни, нібито структура суспільних верств корелює з мовним вибором. Ідеться про те, що культурна, інтелектуальна, академічна й активістська спільноти є україномовними, а бізнес-спільнота — російськомовна, тобто російська мова — сфера всього, що має матеріальну, грошову природу, а українська — царина духовного, символічного (http://surl.li/owqid, дата звернення: 12.08.2022). Міфотворчість дотепер формує погляди частини українського суспільства щодо мовної ситуації в Україні.

НАВКОЛОМОВНИЙ ДИСКУРС В УМОВАХ ВІЙНИ

Дискурс довкола питань мови від початку російсько-української війни кардинально змінився. Навіть ті політичні сили, що використовували його як інструмент передвиборної агітації, спекулювали на темі розколу суспільства на підставі вживаної мови, ураз змінили риторику на проукраїнську. А фінансовані Кремлем «лідери думок», які раніше послідовно просували пропагандистські тези про поділ країни за мовним критерієм, принишкли. Дискусії про мову в суспільстві багато хто вважає вичерпаними, проте не тому, що зникла розбіжність у поглядах громадян на це питання, а тому, що *«реальність не залишає місця для дискусії щодо мовного питання. Або ви говорите українською, або мовою тих, хто щойно вбив дітей у Вінниці. Все максимально очевидно»* (http://surl.li/pully, дата звернення: 14.07.2022).

В інформаційному просторі переважають новини з військового та дипломатичного фронтів. Але й мовне питання турбує громадськість. Так, за даними опитування Національного демократичного інституту в Україні, проведеного 2—11 травня 2022 р. (http://surl.li/qawvx, дата звернення: 30.06.2022), зміна мовних преференцій — найпопулярніший вчинок серед українців від початку війни. На другому місці респонденти назвали благодійність, волонтерство, вступ до лав ЗСУ чи тероборони.

Військова агресія сусідньої держави не завадила впровадженню законодавчих і адміністративних рішень у мовній сфері, а навпаки, пришвидшила мовнореформаторські процеси в Україні. У 2022 р. набула чинности стаття 27 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», у якій зобов'язано всіх суб'єктів, зареєстрованих у країні, мати україномовну версію сайтів та сторінок у соціальних мережах. 2023 р. Президент України Володимир Зеленський підписав Закон України «Про захист прав споживачів», що гарантує захист права на отримання інформації про товари та послуги українською мовою. Місцеві

органи влади запроваджували локальні зміни, зокрема щодо найменування міських об'єктів, громади затверджували програми розвитку та функціювання української мови як державної. Водночас будь-які законодавчі ініціативи, що загрожували утвердженню української мови як державної в Україні, стикалися з потужним громадянським спротивом. Так сталося і з нормами законопроєкту «Про застосування англійської мови в Україні», а саме з ідеєю щодо заміни обов'язкового українського дубляжу іноземних фільмів титруванням. Це спричинило гучне обговорення, а представники різних сфер бізнесу і громадські лідери повстали проти цієї ініціативи, яка в перспективі суттєво б обмежила право громадян на отримання послуг державною мовою. Цю норму було вилучено із законопроєкту.

Решта інформаційних приводів для обговорення питань мови це такі: перейменування топонімів, відкриття безкоштовних курсів вивчення державної мови, збирання підписів під петиціями до Президента України або уряду (як-от петиція «Прибрати російську мову із сайту Президента України»), перехід на українську когось із лідерів думок, відмова бізнесу від російської, обговорення прескриптивних новацій, використання обсценної лексики в публічному просторі, а також новинне висвітлення мовних скандалів.

За словами Уповноваженого із захисту державної мови Тараса Кременя, *«2022-й — рік мовного відродження України»* (http://surl.li/owqaq, дата звернення: 24.01.2023). У публічному просторі зросла кількість мовних ініціатив, — як індивідуальних, так і громадських, — спрямованих на популяризацію державної мови. У всіх регіонах України відкривали безоплатні курси української, розмовні клуби, проводили публічні лекції («Всеукраїнський марафон з української мови», ініціатива «Навчай українською», безкоштовний 228-денний курс вивчення української мови «Єдині», проєкт «Мова — ДНК нації» та ін.). Групи в соцмережі «Фейсбук», присвячені питанням мови («Українці розмовляють українською», «Штаб Опору Змосковщенню», «Мовний патруль», «Як це буде українською», «И так поймут!», «Соловей співає» тощо), збільшили кількість своїх підписників. В українському сегменті фейсбуку усвідомлення значущости мови як елемента стратегії виживання країни в умовах війни пов'язане з виникненням хештегів *#МоваМаєЗначення* і *#Єрізниця, #обукраїнювання, #немовчи*, а також національного флешмобу *#ПереходьНаУкраїнську*. У соцмережі «Телеграм» з'явилися проєкти з вивчення української: «Українська мова», «Про мову», «Мовний трибунал» та ін. Російська мова зникла зі сторінок офіційних українських медіа.

Навколомовний дискурс, що формується в умовах російсько-української війни, відображає суспільні рефлексії щодо націє- і державотвірної функцій мови. Дедалі більше українців розуміють, що «мова має значення» і «мова — це зброя». Ці тези є наскрізними в контекстах, присвячених аналізу мовної ситуації сьогодні. За словами письменника Сергія Жадана, *«історія нині не просто переписується — вона переписується українською мовою»* (http://surl.li/pumhk, дата звернення: 08.03.2022).

Мова посилила символічне значення в усіх сферах суспільного життя. *«Російська мова — це СИМВОЛ РОСІЇ. Тому не важливо, з яким символом росії ти носишся по Україні — з російським триколором у руках чи російським язиком на вустах!»* (http://surl.li/pumpi, дата звернення: 01.06.2022; тут і далі дописи наведені зі збереженням мови й авторського написання. — *Авт.*). Якщо раніше мова була основою цивілізаційного вибору українців (Залізняк, 2008), то сьогодні вона стала ознакою належности до однієї зі сторін в екзистенційній війні на виживання. Ідеться вже не про *війну мов як смислів*, як було дотепер, не лише про метафоричну інтерпретацію протистояння в мовному питанні, а про безпосередньо дії проти української мови. Є свідчення заміни українських назв населених пунктів на вказівниках на російськомовні відповідники, вилучення українських книжок із бібліотек і підручників у школах на окупованих Росією територіях. Українські новинні стрічки повідомляли про те, що в окупованому Маріуполі росіяни зняли на «Азовсталі» кліп українською мовою, а його автори під відео, розміщеним на YouTube, зазначили: *«Тепер українська — наш трофей, ми забираємо цю мову собі»* (http://surl.li/pxnts, дата звернення: 10.06.2022). Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови зафіксував факти переслідування громадян України на окупованих територіях за мовною ознакою, зокрема випадки катування, депортації та вбивства за використання української мови. Ці та інші дії були підставою для вживання в публічному просторі поняття «лінгвоцид».

У навколомовному дискурсі поняття «мова» і «війна» тісно пов'язані. Цю російсько-українську війну називають *«Ї проти Z»* (*Ї* — літера, що є лише в алфавіті української мови, як символ України; *Z* — обраний Росією графічний символ «спецоперації»). *«Війна є війною за букви І, Ї, Є, Ґ»*, — написав на своїй сторінці в соцмережі «Телеграм» журналіст Остап Дроздов (http://surl.li/pumuy, дата звернення: 14.05.2023). Можемо згадати і про зображення на стінах будівель, у транспорті та в інших місцях в окупованому Херсоні літери *ї* як символу спротиву російській окупації.

Символічна *війна мов* трансформувалася у фізичній площині у *війну за допомогою мови*. Мова перетворилася на інструментарій військових: *«На блок-постах московити, які косять під рускаязичних українцев, ловляться на тому, що ніц не розуміють української»* (http://surl.li/puole, дата звернення: 15.03.2022). Ще на початку бойових дій вище військове командування наказало бійцям послуговуватися українською через воєнні потреби. *«Українські військові спілкуються виключно українською (навіть не ідеальною), щоб відрізняти й виявляти ворога»*, — інформувало Міністерство оборони України (http://surl.li/puoul, дата звернення: 25.02.2022).

Російська мова здобула чітко артикульованих оцінок мови ворога, агресора, окупанта. У різних контекстах лексеми *мова* і *язык* уживають поряд з одним зі складників дихотомії *«ми — вони»* та її модифікацій. До початку повномасштабного вторгнення ці поняття вже набули концептуального значення у свідомості українців (Соколова, 2019), але тоді ще не сягали рівня регулярного протистояння «свій — чужий».

Сьогодні мову осмислюють як потужний маркер: *«Українська мова — маркер: ти свій чи чужий. Відтепер остаточно»* (http://surl.li/puozt, дата звернення: 23.02.2022). Саме тим, що в українському суспільстві не було критерію розпізнавання «свій — чужий», яким зазвичай в інших країнах є мова, можна пояснити успіхи Кремля під час продукування пропагандистських проєктів на кшталт *«одного народу»*, *«братського союзу»*, *«єдиного простору»* тощо. Та й сьогодні виникають певні труднощі ідентифікації, пов'язані з використанням російської «своїми». *«Як відрізнити наших від росіян, якщо наші не у вишиванках?»* — запитував ще раніше письменник Юрій Андрухович (http://surl.li/rlcbm, дата звернення: 23.09.2022). На початку війни громадяни в соцмережах ділилися своїми спостереженнями: *«Як розпізнати російського диверсанта — у них здебільшого російська із акцентом не нашим»* (http://surl.li/pupks, дата звернення: 13.03.2022). *«Історія про двох українок, яких у Франції побив руский, епічна. Руский виявився українцем, який почув, як дівчата говорили по-рускі і наньос превентивний удар, але, бьючи руских, він теж кричав по-рускі, чим упевнив українок, які самі говорили по-рускі, що він руский»*, — описувала конфліктну ситуацію через уживання мови користувачка фейсбуку (http://surl.li/pupqk, дата звернення: 16.09.2022).

Синонімний ряд оцінювальних означень російської мови розширився: *«московська»*, *«ординська»*, *«свинособача»*, *«москвинська»*, *«роснява»*, *«тюремна»* тощо. До переліку додали назви, у яких використано латинську *z* (поряд із *v* — графічний символ «спецоперації» РФ): *«ruzкий»*, *«z-льська»*, *«uzкій»*, *«rozzійська»*, *«z-льська»*. *«Цікаво, скільки ще рашистських бомб має впасти на голови контужених руССкім язиком, аби в них з'явилася відраза до мови окупанта і повага до себе як до українців?»* (http://surl.li/qcbzo, дата звернення: 22.11.2023) — приклад, у якому подвоєння великої літери *С* є алюзію на назву загонів гітлерівської Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії — СС (нім. SS). Спостерігаємо розширення набору оцінювальної лексики для опису й характеристики російської мови: *«мова орків»*, *«мова смерті»*, *«маргінальна»*, *«мертва»*, *«непотрібна»*. Напр.: *«Кожного разу коли чую, як малі діти розмовляють російською, складається враження, що у них батьки юристи чи лікарі, які по приколу змушують їх теж знати мертву мову»* (http://surl.li/pvifu, дата звернення: 07.09.2022); *«Підкреслено, принципово публічна російська — це моветон. Поганий знак. І вже зовсім скоро має стати чимось непристойним. Як ходити без бронежилета під обстрілом»* (http://surl.li/pvjuw, дата звернення: 11.05.2022); *«Російська мова в Україні має особливий статус — зайва!»* (http://surl.li/pvjtg, дата звернення: 12.05.2022); *«Російська мова в Україні стала ознакою низького інтелекту»* (http://surl.li/pvjyg, дата звернення: 17.05.2022); *«Які гарні зміни, що тепер як на колгоспників дивляться на російськомовних»* (http://surl.li/pytuo, дата звернення: 29.08.2023). Отже, на переконання дописувачів соцмереж, розмовляти в Україні російською — поганий, непристойний тон, ознака низького інтелекту, шкідлива звичка. Вона *«вбиває»* і *«роз'єднує»*, *«тригерить»*: *«Російська мова асоціюється з тими, хто вбиває, гвалтує, грабує, і тими, хто вважає, що "не все так однозначно"»* (http://surl.li/pvliy, дата звернення:

13.09.2022); *«Російська мова стала символом смерті і мук, нею віддають накази бомбити мирне населення України, тож соромно не тільки говорити нею, але й захищати її»* (http://surl.li/pvlod, дата звернення: 21.11.2023). Обмірковуючи тези російської пропаганди про розгул неонацизму в Україні, користувач соцмережі «Твітер» Едвард Стріха зазначав: *«Цікаво, що Майн Кампф у Україні не видавався українською, а поширювався винятково російською мовою. Тобто щоби стати нацистом в Україні, ти зобов'язаний знати російську»* (http://surl.li/pxoxl, дата звернення: 23.09.2022). *«Зараз усе, що російське — то небезпека,* — зауважувала директор дослідницької лабораторії «Рейтинг Лаб» Маріанна Ткалич. — *Ця мова як червона ганчірка, і люди намагаються її позбутися, переходять на українську, аби відсіювати не своїх і визначити ворога»* (http://surl.li/owqcd, дата звернення: 24.01.2023). У суспільстві зміцнюється розуміння, що мова — це така сама за ураженням зброя, як і снаряди: *«Какая разніца, на каком язикє, а самі табличку Маріуполь міняють на Мариуполь, ще не зібравши тіла розбомблених маріупольців... Для русскіх все — зброя. Просто спочатку летять цитатки, музичка і серіальчики, а потім бомби»* (http://surl.li/pvlud, дата звернення: 05.06.2022).

Українська мова натомість — не інакше як *«мовонька», «мова сміливих і вільних людей»* (http://surl.li/pvliy, дата звернення: 13.09.2022), *«мова вільних, мова незламних, мова найстійкіших та найсміливіших людей на Землі, мова, якою говорять переможці»* (http://surl.li/pvlxl, дата звернення: 09.11.2022), *«мова свободи й волі»* (http://surl.li/pvmaj, дата звернення: 09.11.2022), *«мова Героїв»* [*«І те, що українська — це мова Героїв, мова Перемоги — це факт, який не потребує обговорення»* (http://surl.li/qawyd, дата звернення: 09.11.2022)]; *«мова свободи»* [*«Бізнес говорить англійською, кохання — французькою, прагматизм — німецькою, а свобода — українською»* (http://surl.li/pyuwo, дата звернення: 17.11.2022)]. У багатьох контекстах українська мова — символ нескорености [*«Адже у воєнних умовах та жорстоких терористичних актах з боку рф українська мова стала ще й стратегічною зброєю, символом незламності та віри»* (http://surl.li/pvmfz, дата звернення: 09.11.2022)]. Вона *«рятує», «ідентифікує», «єднає і гуртує, тримає вкупі»* (http://surl.li/pvmdg, дата звернення: 09.11.2022). *«Будьмо чесні: говорити українською тепер уже дуже престижно. Що є, то є»* (http://surl.li/pvmiw, дата звернення: 12.09.2022); *«Нині наша рідна мова — це потужний бренд! Розмовляти та думати українською, мовою сильної та незламної нації, — це модно і престижно!»* (http://surl.li/pvmfz, дата звернення: 09.11.2022); *«Українська — це круто! Красиво! Весело! Ніжно!»* (http://surl.li/pvmov, дата звернення: 04.05.2022). А не знати української для українця — ганебна поведінка: *«Раб завжди говорить мовою свого власника, а вільна людина — мовою землі, на якій живе!»* (http://surl.li/pvmtn, дата звернення: 21.05.2022). Позиція прибічників певної системи поглядів екстраполюється і на мову, носії якої надають їй відповідних характеристик. *«Яка мова, такі й думки будуть: московська мова — московські думки»*, — цитують Бориса Грінченка на фейсбук-сторінці «Руху "За мову"» (http://surl.li/pvqeu, дата звернення: 21.05.2022).

Одночасно з осмисленням причин війни помітне намагання інтерпретувати поняття «мир». У навколомовному дискурсі його тривалий час використовували для позначення бажаного ефекту від порозуміння між представниками двох найбільших мовних груп в Україні — українськомовних і російськомовних. Використання цього поняття в риториці російських (раніше — і проросійських українських) політиків має іншу мету, а саме запропонувати простий рецепт завершення війни — законодавче утвердження російської мови у статусі другої державної в Україні.

Паралельно з дискурсом про мову розгорнувся дискурс про *мову на війні* та *мову війни*. «Мова на війні» — таку назву мала онлайн-подія, яка відбулася 16 листопада 2022 р. *«Мова — інструмент, завдяки якому ми документуємо досвіди цієї війни і розповідаємо світові правду про злочини Росії»*, — ідеться на фейсбук-сторінці «ПЕН-клубу» — організації, яка об'єднує професійних письменників, редакторів і перекладачів (http://surl.li/pvqgl, дата звернення: 09.11.2022). *«Мова війни — пряма, як наказ, що не може мати подвійного трактування чи якому необхідне якесь уточнення. Ми говоримо чіткіше, простіше, рубаними фразами, економлячи час одне одного і насичуючи розмову інформацією. Без плачів. Без риторичних питань»*, — наголосив письменник Олександр Михед під час відкриття «Book Forum Lviv» (http://surl.li/pvqhj, дата звернення: 24.10.2022). Зміни, які відбулися в мові під час війни, стали об'єктом рефлексій українських майстрів слова (напр., *«А потім нам доведеться відбудувати мову»* Остапа Сливинського). Художнє осмислення мови як зброї властиве воєнній творчості багатьох сучасних письменників, деякі з яких сьогодні на передовій (напр., *«Ось тобі, жінко, мова. Стріляй із неї»* Катерини Калитко).

Громадянський чин під час війни — відмова від усього російського: культури, історії, мови — й повернення до всього українського, що ілюструє напис у київському маршрутному таксі: *«Слово вагоміше кулі. Люди!!! Не розмовляйте мовою орків. Вони прийшли нас вбивати. Адміністрація»*. Сьогодні часто віддають на перероблення книжки російських авторів і взагалі російськомовних, адже *«російські ракети влучають у тіло. Російські книжки влучають у розум»* (http://surl.li/pxoiu, дата звернення: 14.07.2022). У перші дні збройного протистояння в соцмережі «Фейсбук» запустили челенж *«Ні слова москвинською до повної та остаточної перемоги!»*, а в соцмережі «Твітер» розгорнули кампанію під гаслом *«Это мой последний твит на русском»*.

До усвідомлення потреби відмовитися від російської мови дійшов і бізнес попри панівний в Україні стереотип про економічну недоцільність орієнтуватися лише на українськомовних споживачів. Так, найбільший сайт пошуку роботи в Україні «Work.ua» на кожній своїй сторінці розмістив таке оголошення: *«Вживання російської мови небезпечне»* (http://surl.li/owvoj, дата звернення: 24.10.2022). *«Якщо хочемо перемоги в майбутньому, маємо зробити рішучий крок уже сьогодні та перейти на українську. Бо російська буде вбивати й ослаблювати нас і нашу країну, і наші бізнеси»* (там само, дата звернення: 24.10.2022). Найбільші банківські установи теж

відмовилися від російської мови: «Монобанк» видалив її з інтерфейсу застосунків, а «Приватбанк» зупинив підтримку російськомовної версії «Приват24» для бізнесу.

Нині заклик до відмови від російської мови, подекуди і до її заборони, звучить частіше: *«Російська імперія нищила українську мову та її носіїв впродовж 300 років. Саме тому я певна, що єдиний спосіб перемогти назавжди — це тотальна заборона російської мови в Україні. <...> Слабкодухі москвомовні люди розуміють тільки силу, і українська мова має стати мовою сили»* (http://surl.li/pvqpq, дата звернення: 26.04.2022). Дискутуючи з уявними опонентами, які стоять на позиції «какая разніца», дописувачі запитують: *«Не для срачу, просто цікаво: люди, які дійсно щиро люблять свою країну, але після 24.02 продовжують спілкуватися rozzійською, співати rozzійською, як ви собі це уявляєте, які аргументи знаходите? <...> Які аргументи сильніші за Бучу, які вагоміші за Харків або Миколаїв?»* (http://surl.li/pvqqt, дата звернення: 13.07.2022).

В умовах війни в дискусіях щодо мовного питання посилилися такі аргументи поборників повноцінного утвердження української мови в державі:

1. *«Володіти українською в Україні — природно»; «Українці обирають українську»*. Цю позицію підсилюють і результати різних опитувань про зміну мовних преференцій — наприклад, збільшення кількости переглядів української «Вікіпедії», зростання частки тих, хто почав переглядати фільми лише українською і не слухає російської музики.

2. *«Мова — інструмент ідентифікації і для своїх, і для світу»*. Дописувачі переконують: *«Українцем тебе робить мова. Не борщ, не сало, не вареники, не вишиванка, яку ти одягнув! Саме українська мова є обов'язковою ознакою українця!»* (http://surl.li/pwert, дата звернення: 15.09.2022); *«Якщо ви розмовляєте російською мовою за кордоном, ви автоматично втрачаєте національну ідентифікацію, бо ніхто не буде з'ясовувати, ви з російськомовного міста чи російський фашист»* (http://surl.li/pwesj, дата звернення: 19.03.2022).

3. *«Російська мова — мова країни, яка розв'язала війну проти України»; «Українська мова — запорука виживання народу, вияв спротиву»*. Українську мову усвідомлюють як прихисток уже не від духовного, а фізичного знищення, гарантію виживання нації загалом і кожного українця зокрема. Напр.: *«Уяви собі: сидиш в Бучі, в підвалі, не висовуєшся. Хтось зверху кричить: "Здесь кто-то есть?". Якою буде ваша реакція? А якою буде реакція на "ХТОСЬ ТУТ Є?" Подумай!»* (http://surl.li/pwevy, дата звернення: 11.07.2022).

4. *«Відмова від російської — шлях до перемоги»*. Напр.: *«Відштовхніть від себе все росіяче: мову, церкву, фільми, пісні, книги... Це ваш внесок у Перемогу»* (http://surl.li/pwezn, дата звернення: 06.07.2022). *«Вивчай українську, розмовляй українською — наближай перемогу!»* — гасло курсів української мови від проєкту «Єдині» (https://yedyni.org/, дата звернення: 06.07.2022).

5. *«Утвердження української мови — сенс боротьби з ворогом»*. Напр.: *«Поки існують люди, яким не байдуже, якою мовою спілкуватися — нація*

житиме. В іншому випадку можна відбити території, але який тоді сенс?» (http://surl.li/pwfcf, дата звернення: 28.09.2022).

За рік після початку повномасштабної війни, коли визріла потреба принаймні почати накреслювати майбутнє життя країни і суспільства після перемоги, мовне питання завдяки низці інформаційних приводів знову актуалізували. Стало зрозуміло, що не всі громадяни, які мають проукраїнські погляди, дотримуються спільної позиції і щодо мовного розвитку України. Проте аргументи, що їх традиційно висували поборники збереження статусу-кво в ситуації двомовности у країні, дещо змінилися під час війни. Якщо раніше те, чому *«мова не на часі»*, пояснювали складною економічною ситуацією, неподоланою корупцією, засиллям соціальних проблем, то у воєнний час мовне питання, на думку багатьох прихильників офіційної двомовности, не варто порушувати як таке, що збурює суспільство і не сприяє консолідації. Цей аргумент супроводжують зазвичай заклики до єднання проти «справжнього» ворога, до припинення сварок усередині українського суспільства через незначущі речі. Напр.: *«Шановні друзі й опоненти, щиро закликаю вас припинити обговорювати мовне питання (у мене 2/3 постів у стрічці про це). Ця дискусія вийшла на рівень, коли вона реально затьмарює наш основний виклик, основну проблему: як нам забезпечити перемогу. <...> Якщо зазнаємо поразки, всі мовні дискусії надовго і повністю втратять актуальність»* (http://surl.li/pzqxg, дата звернення: 19.11.2023).

Під час найгарячіших дискусій щодо мовного питання деякі лідери думок намагаються зменшити градус суспільного збурення. *«А можна просто припинити чубитися щодо мови? Це ж улюблене місце, куди системно лупить росія»*, — написала користувачка фейсбуку Агія Загребельська (http://surl.li/pwhgs, дата звернення: 10.04.2023). Пор.: *«Уже кілька днів ФБ товче черговий мовосрач, знову ділить на своїх і чужих, на патріотів і безродних космополітів, на лібертаріанців і консерваторів... Для чого це? Що це дає для перемоги?..»* (http://surl.li/pwhhr, дата звернення: 10.04.2023).

У маніпулятивних контекстах до повномасштабного вторгнення Росії поняття «війна» і «мова» були пов'язані причинно-наслідковим зв'язком, де мова (або ж мовна політика України) є причиною, а війна — наслідком. Сьогодні риторичні запитання «Чи була незадоволеність мовною політикою і мовною ситуацією (нібито у зв'язку з порушенням прав російськомовного населення України) причиною агресії Росії проти України?», «Чи є провина російськомовних українців у тому, що їхні мовні преференції дали привід очільникам Кремля начебто їх "захищати" від проукраїнськи налаштованих співгромадян?» тощо зринають у дискурсі найчастіше. Справді, російські наративи й вимоги до української влади на початку повномасштабної війни визначали захист російської мови одним із завдань військової «спецоперації» в Україні. Та невдовзі стало очевидним, що це повідомлення — фейк, адже російська зброя масового ураження не обирає цілі за мовою спілкування та геополітичними орієнтаціями. Попри надуманість цієї причини нападу Росії на Україну в суспільстві панує переконання, що невизначеність ідентифікації більшости жителів східних і

південних областей, їхня неспроможність або небажання, урешті-решт, вивчити державну мову, тобто їхня російськомовність, дали підстави вищому керівництву країни-агресора заявляти про загроженість прав цієї спільноти в Україні і намір їх захистити. Тому дорікання російськомовному люду становлять левову частку дискусій навколо мови. Так, видання «Gazeta.ua» процитувало актора театру та кіно, а нині військового Дмитра Лінартовича: *«Якби тут була українська мова і свідомі люди, то цього усього не було б. Гине цвіт нації за тих, хто не розуміє, що таке українськість, що таке рідна земля, мова, культура»* (http://surl.li/pwfgr, дата звернення: 15.04.2022). Видання «Про Львів» (prolviv.com) опублікувало слова відомого музиканта, лідера гурту «ТіК» Віктора Бронюка з його інстаграм-сторінки під назвою «*Вигадують тисячу відмовок: я думаю "на руском", "у мєня чєлюсть рускоязичная": Бронюк звинуватив російськомовних українців у нападі Росії*» (http://surl.li/pwfhw, дата звернення: 10.06.2022). В інтернет-спільнотах така позиція українськомовних громадян переважає. Напр.: *«Ви можете скільки завгодно говорити й запевняти про те, що ось, мовляв, я рускоязичний/язичная, але мене ні від кого захищати не треба. Ворогу ці слова до одного місця. Ворог відчайдушно шукає привід. І ось ця російськомовність — і є той привід. Бо факт є факт. Російська є — значить Росія»* (http://surl.li/pwflw, дата звернення: 19.02.2022).

Загалом рефлексії про масову двомовність в Україні, а швидше про значну кількість російськомовних і їхню концентрацію у східних і південних регіонах як передумову, якщо не причину війни, у дискурсі превалюють. Українці нібито поділилися на два непримиренних табори — українськомовних і російськомовних, — із вуст яких лунають звинувачення в протилежний бік у розпалюванні ворожнечі, а часом і у провокуванні агресії РФ. Використання в контекстах тези *«той, хто розмовляє російською (не переходить на українську) — ворог країни»* є свідомою або несвідомою маніпуляцією, яка вигідна російській пропаганді, адже перемикає увагу зі справді важливих мовних проблем — дотримання мовного законодавства, мовного планування тощо — на рівень особистісного узусу, що справді відіграє деструктивну роль.

Чи залежить патріотизм від мови? Це запитання є центральним під час будь-яких мовних дискусій після подій Революції Гідности. Толерантному ставленню до російської мови сприяли і події, що відбулися на київському Майдані у 2013—2014 рр., активну участь у яких брали не лише українськомовні, а й російськомовні громадяни (Масенко, 2018), і дописи військових, які захищали Україну з 2014 р. на сході. «*Я пам'ятаю, як на початку війни, у 2014—2016 рр., нас ледь не задушили русскоязичним патріотизмом. Атаки й диверсії на гуманітарному фронті були шаленими і добре підготовленими. Бо супостат розумів: де русскій язик — там його земля. Били з фронту, били з тилу, типу свої, україномовні, які за мову, але "без насильства і радикалізму". Рівень брехні, бруду й агресії просто зашкалював*», — зазначала користувачка фейсбуку Софія Дніпровська (http://surl.li/qawhq, дата звернення: 09.11.2020).

І сьогодні звучать аргументи на захист такої їхньої мовної поведінки, напр.: *«Я розумію наших військових, які говорять російською, бо їм треба думати і говорити швидко, щоб вижити і їм, і нам»* (http://surl.li/pvjuw, дата звернення: 11.05.2022). Маніпулятивне подання цього аспекту мовного життя в умовах війни відбувалося через оприлюднення в різних телеграм-каналах відео жорстоких боїв із підписом *«Вот так воюют русскоязычные защитники Украины!»* як відповідь-докір тим численним громадянам, які нарікають на масове використання мови ворога в Україні. Поет Сергій Жадан, який сьогодні впливає на думку української молоді, в інтерв'ю на ресурсі «Gazeta.ua» ще до початку повномасштабної війни сказав: *«Російськомовні українці, які пішли воювати, — це те, чого росіяни досі не можуть зрозуміти. Та й деякі українці теж»* (http://surl.li/pwhmu, дата звернення: 18.09.2022). В інтерв'ю виданню «Новое время» він переконував, що багато патріотів України, які говорять російською, почуваються вигнанцями у своїй країні: *«Країна, яку вони підтримують, за яку вони борються і готові вмирати на фронті, раптом починає боротися з ними. Вони раптом опиняються в ролі людей, які повинні виправдовуватися і захищатися. Це не конструктивна позиція»* (http://surl.li/pwhnh, дата звернення: 18.09.2022).

Чути голос і російськомовних. Український бізнесмен Олег Гороховський у фейсбуці написав: *«Усе життя говорив і думав російською мовою. Мене ніхто ніколи не притісняв і майже все моє оточення говорило теж російською. Мене не варто було денацифікувати та звільняти»* (http://surl.li/pvliy, дата звернення: 13.09.2022).

У віртуальному просторі представлена й позиція російськомовних громадян України, які войовничо обстоюють маніпулятивні пропагандистські тези «русского міра», відчуваючи пряму загрозу своїй усталеній мовній поведінці. Так, блогер Андрій Луганський писав у мережі «Телеграм»: *«Если власть ничего не будет делать с дискриминацией по языковому принципу — эмиграция украинцев за границу будет значительно усиливаться. Люди не хотят жить в стране, где их публично и безнаказанно дискриминируют, лишают права считаться украинцами (ровно как в русских страшилках от 2014 года). Если в стране дошло до деления украинцев на правильных и неправильных, на определение различных сортов качества людей при полном попустительстве властей — это ставит крест на развитии страны и интеграции в Европейский Союз»* (http://surl.li/pzrfz, дата звернення: 06.11.2023).

Однак більш поширеною в публічному просторі є протилежна настанова щодо мововживання патріотично налаштованих громадян. *«Російськомовний патріот України закінчується там, де починається мовне питання»*, — видозмінив класичну цитату Юрій Космина (http://surl.li/owpzl, дата звернення: 24.01.2023), щоб донести думку, що невизнання російської культурної експансії є такою самою реакцією, як і невизнання російської військової агресії.

Оповіді побутових історій, які стосуються вживання мови, становлять вагому частку контенту соцмереж та інших онлайн-ресурсів. Люди охоче

діляться життєвим досвідом із широкими колами користувачів інтернету. Це здебільшого переповідання комунікативних актів у сфері обслуговування (розмови з продавцями, таксистами, чиновниками), у транспорті, під час перетину кордону, замальовки вуличних розмов із перехожими (місцевими чи переміщеними особами, за кордоном). У фейсбук-групі «Мова. Харків» користувачка Галина Куц розповідала, як *«російські бомбардування Харкова пришвидшили процес занурення людей в україномовний простір»* (http://surl.li/pwias, дата звернення: 29.10.2022) (російськомовна продавчиня, яка раніше завжди чинила спротив переходу на державну мову в обслуговуванні, тепер намагається використовувати слова вітання і прощання українською й дуже тішиться своїм прогресом). Дописувачі оповідають історії примусової «українізації» оточення: *«На базарі я була. Зайшла в молочний відділ. Почала приглядати собі сир та молочко. Одна продавчиня, вихваляючи свій продукт, вигукує: "Купуйте в мене ТВОРОГ свіжий!" А я їй: "А я ТВОРОГ не їм, мені СИРУ треба!" А вона: "Та яка РАЗНІЦА?" Купила я сир, звичайно, не в неї, а в жінки, що стояла поряд...»* (http://surl.li/pzyir, дата звернення: 11.04.2023); *«Здам БЕЗКОШТОВНО батьківську хату переселенцям у селі Каташин. <...> Одна умова, щоб розмовляли на українській мові»* (http://surl.li/pzycl, дата звернення: 25.06.2023). Ці приклади свідчать не лише про моралізаторські зусилля, а й про економічні важелі використання державної мови.

В інтернет-виданнях і соціальних мережах описано багато історій переходу на українську мову російськомовних громадян України. Сьогодні кількість таких оповідей суттєво зросла. Потужний агітаційний ефект справляють такі історії, викладені «агентами впливу» — відомими політиками, артистами, інтелектуалами, спортсменами, воїнами та ін.

Значення мови як фактора ідентифікації українці відчувають найсильніше за кордоном, в іншомовному середовищі та за присутности поруч спільноти росіян. *«За моїм внутрішнім відчуттям, багато російськомовних українців свідомо переходять на українську, навіть перебуваючи в діаспорі, —* зазначив користувач фейсбуку Eugene Nayshtetik. *— По-перше, абсолютно принизливим стало, коли іноземці помилково тебе сприймають за росіян. По-друге, якщо в твоєї суспільної машини під капотом одна з найблагозвучніших мов у Всесвіті, чому б нею не користуватися та не підкреслювати свою суспільну належність?»* (http://surl.li/pwigj, дата звернення: 27.12.2022).

Заохочуючи до використання української, громадян закликають не боятися припускатися помилок, говорити недосконалою мовою, що часто в російськомовних є причиною відмови від переходу: *«Мова це зброя. Це стратегічна зброя доступна всім. Це крутіше за ядерку. Просто перейдіть на українську і ніколи, ніколи, ніколи не розмовляйте російською. Що у вас українська недосконала — то пофіг. Ні в кого не досконала: у Жадана, у Забужко, у Шевченка. Просто забудьте мову ворога»* (http://surl.li/pwiou, дата звернення: 24.12.2022).

Українські журналісти й у воєнний час епатують суспільство висвітленням скандалів навколо питань мови, адже «мовосрач» (маніпулятивна

за своєю природою назва навколомовних дискусій, яка підкреслює зневагу до тих, хто порушує питання функціювання саме мови; виникла ще задовго до початку повномасштабної війни) — безпрограшний спосіб для медіа збільшити читацьку (глядацьку) авдиторію. Мовні скандали, що їх відображають на сторінках інтернет-видань, перетворюються на історії, за розвитком яких уважно стежить уся інтернет-спільнота: *«В Одесі жінку вигнали з закладу за прохання обслуговувати українською: щодо власника вживатимуть заходів»* (http://surl.li/pwmjb, дата звернення: 16.02.2023); за кілька днів: *«Після мовного скандалу хазяїн одеського кафе заговорив українською»* (http://surl.li/pwmmi, дата звернення: 19.02.2023). Ба більше, у дискурсі утвердилася комунікативна подія — *мовний скандал*, — і загал уже не потребує пояснення суті явища (*«Ні дня без мовного скандалу: охоронець "Конфіскату" на Лісовій заявив, що Київ — російськомовне місто»* (http://surl.li/pwmql, дата звернення: 03.07.2023); *«Мовний скандал з бійкою та поліцією трапився в кафе на Броварщині»* (http://surl.li/pwmtc, дата звернення: 15.06.2023); *«Мовний скандал із таксистом: Кремінь каже, що водій не уникне покарання»* (http://surl.li/pwnbg, дата звернення: 26.10.2023). Історії, що ними діляться не лише на сторінках соціальних мереж, а й оповідають як подію на новинних сайтах, збурюють емоції і виводять обговорення конкретної ситуації на рівень дискусії щодо мовної політики в державі загалом.

Оцінки державної мовної політики теж стали різкішими й безкомпромісними: *«Хтось ще вірить, що "лагідна" українізація може бути ефективною? Давно не вірю. Тільки жорстке "не розумію" може щось змінити»* (http://surl.li/pwnok, дата звернення: 24.09.2022); *«Вважаю, що українська мова повинна бути, як вакцинація від ковіду. Не примусовою. Але без неї і до магазину не зайдеш!»* (http://surl.li/pxoor, дата звернення: 27.08.2022). Відмова від російської мови часом означає не тільки небажання її використовувати, а й принципову відмову розуміти російськомовного співрозмовника.

Сьогодні нагальним є завдання сформувати бачення майбутнього України як держави — того, на чому має будуватися подальше життя спільноти людей, які називають себе українцями. Не лише в наукових колах, а й у публічному просторі порушують питання розвитку мовної ситуації в Україні. *«Бути українцем — це прийняти як свої національні традиції в культурі і навіть трохи в побуті. І так — прийняти (чи зберегти) мову, яка найчіткіше виокремлює одну національну групу від іншої, позиціонує її серед інших, бо є найкращим інструментом збереження особливостей національної культури. В українській ситуації саме мова є головним маркером, який вирізняє нас від сусідньої російської нації. <...> нація — це спільнота людей, які читають однією мовою про спільне минуле і вірять у спільне майбутнє»*, — написав у себе на сторінці у фейсбуці історик і народний депутат Володимир В'ятрович (http://surl.li/pwobx, дата звернення: 13.11.2022). Дописувачі зазначають про важливість не лише самому переходити на рідну мову, а й прищеплювати дітям любов до неї: *«Сьогодні не той українець, в котрого батьки розмовляють українською, а той, в кого діти розмовляють українською»* (http://surl.li/pwodm, дата звернення:

03.05.2022). Українізацію України тлумачать як єдино правильний шлях розвитку держави, як відновлення справедливости, як історичний шанс.

Багато хто висловлює переконаність у кардинальній зміні мовного простору в Україні після завершення війни. Ідеться принаймні про нівелювання статусности, престижности, зрештою поширености російської мови, пор.: *«Речь лишиться, але розмовлятимуть нею в Україні маргінали і неосвічені люди. Була речь мовою успіху й культури, стане русскій язик мовою невдах, кримінальних елементів і відвертих злочинців, а також злидарів без унітазів. Русская словесность перетвориться на музейний експонат. <…> Боюся, я до цього не доживу, але Україна не буде з рос. мовою. Це просто неможливо. Відбудеться перехід на українську. Він уже відбувається»* (http://surl.li/qawau, дата звернення: 01.11.2022). Громадяни зауважують про тенденції до поступової українізації публічного простору. Фронтмен гурту «Пирятин», письменник та художник Іван Семесюк упевнений, що українці повністю українізуються досить швидко, адже зник сенс використовувати російську в Україні: *«Оцей момент істини настане»* (http://surl.li/owpua, дата звернення: 24.01.2023). За словами митця, *«функціонально російська мова в Україні втратила всякий смисл, оскільки українська може все те саме, і навіть більше. Адже вона випромінює важливі для нас смисли, які не випромінює російська мова»* (там само). Пор.: *«Пройшовся містом. Уважно слухав. Річ не в самій "російскій мові", а в неусвідомленні українцями історичного моменту. Дехто втрачає навіть можливість застрибнути в останній вагон ментального потягу… В мене немає для вас іншої історії України ніж та історія, що написана українською мовою»* (http://surl.li/qawem, дата звернення: 03.03.2023).

Проте ще й досі частина суспільства сподівається, що в мовній політиці держава дотримуватиметься позиції невтручання в мовні практики громадян. Ті, хто поширює тези про вибір мови як деідеологізовану поведінку, передусім говорять, що технічно порозуміння між україномовним і російськомовним українцями не є проблемою і що мова є «особистісною характеристикою», уподобанням, інструментом і не більше. Навіть під час війни деякі лідери думок обстоюють таку позицію, відкидаючи аргументи опонентів про «мову ворога» як нерелевантні. Так, публічна персона педіатр Євген Комаровський пояснив, чому й надалі послуговуватиметься російською: *«Это язык, на котором я думаю. Мне так комфортнее. Я давно высказал свою позицию, и ее не меняю. Я не ассоциирую русский язык с рашизмом и путиным. Это язык моих родителей, язык моих детей, моих друзей. Это язык 99 % моего окружения. Почему я должен его предать? Я понимаю украинский язык. Но я никогда не смогу говорить на украинском так, как я это делаю на русском. Главное не как я говорю, а что я говорю, что очень хорошо умею объяснять даже очень сложные вещи»* (http://surl.li/pwoiy, дата звернення: 20.07.2022).

Прояви конфліктної поведінки під час обговорення мовного питання часто є наслідками використання так званими мережевими тролями маніпулятивних прийомів: подання неправдивої інформації, перекручуван-

ня фактів, заангажованої інтерпретації, приписування прихованих цілей, спекулятивної аргументації, видавання міфів за реальні факти, дискредитації осіб і груп людей, навішування ярликів, гри на національних, релігійних почуттях, використання негативно забарвлених експресивів, стилістично зниженої, обсценної лексики, іронії тощо. Прикладом такої діяльности є порушення правописного аспекту. Людей нібито турбує засмічення мови застарілими словами й діалектизмами, полонізмами, галичанізмами, «надуманими» зворотами, «западенскими словечками», а також правописні зміни в українській мові. Бурхливі дискусії спричиняють уживання обсценної лексики в дописах і доцільність використання лайливої лексики в повсякденному мовленні, художній літературі, кінопродукції тощо. Питання культури мовлення ніколи не втрачали актуальности, однак у період, коли значна кількість людей перейшла на українську мову спілкування, вони набули нового звучання. Дописувачі на інтернет-майданчиках виправляють лексичні та граматичні помилки своїх ідейних опонентів, дорікають у неграмотності, що її використовують як аргумент під час суперечки. Дискредитація мовної компетенції опонента є потужним інструментом нівелювання переконань і суджень. Об'єднує російськомовних та українськомовних і негативне ставлення до такого явища української мовної дійсности, як суржик: *«Я терпіти не можу суржик. Це спаплюжена українська мова. Звучить просто огидно. В потязі почула, як якась жінка по телефону каже: "Прівєт. Як діла?", то аж теліпнуло»* (http://surl.li/pwpaf, дата звернення: 23.10.2022).

Аксіологічні коливання в українському суспільстві навколо питання мови, зумовлені нерозв'язанням мовних проблем у постколоніальному соціумі, їх використанням для ідеологійної та політичної мобілізації електорату, сформували навколомовний дискурс і визначили його основні характеристики: циклічність, заполітизованість, високий рівень дискусійности, конфліктність, популізм, маніпулятивність тощо.

Від початку повномасштабної російсько-української війни навколомовний дискурс помітно змінився: став радикалізованим, украй символізованим, часто пейоративним; у ньому зникла колишня полярність думок. Такі зміни визначені реаліями суспільного життя в Україні в умовах війни і трансформацією ставлення до мови (мов), переосмисленням значення державної мови в житті суспільства і кожного громадянина. Дискурс навколо питання мови сьогодні відображає екзистенційний стан суспільства — переживання колективної та особистої травми, намагання осмислити причини того, що сталося, зміни життєвих цінностей і пріоритетів. Дедалі більше українців розуміють, що «мова має значення» і «мова — це зброя». Символічна *війна мов* у контекстах трансформувалася у фізичній площині у *війну за допомогою мови*: українська мова стала дієвим інструментом військових.

Однак за рік після початку повномасштабної війни, коли визріла потреба принаймні почати накреслювати майбутнє життя країни і суспільства після перемоги, стало очевидним, що не всі громадяни, які го-

тові захищати українську державність, дотримуються спільної позиції і щодо мовного розвитку України. Це, зокрема, засвідчували численні мовні скандали, що виникали в публічному просторі, і висловлювані неодностайні візії мовного майбутнього України. Сьогодні час від часу в інформаційному просторі виринають відомості про факти недотримання Закону про мову й покарання за них (приписи, штрафи), але агресивного обстоювання вживання російської в усіх сферах життя поменшало.

На наше переконання, динаміка навколомовного дискурсу залежатиме від розвитку подій в Україні, зокрема на фронті, але, найімовірніше, настанови громадян щодо мови міжособистісного спілкування, а також ініціативи громадянського суспільства і влади щодо функціювання мов в офіційній і публічних сферах матимуть чіткий проукраїнський вектор.

ЛІТЕРАТУРА

Залізняк Г. (2008). Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір українців. Ю. Бестерс-Дільгер (ред.), *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації* (с. 132—166). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Масенко Л. (2018). Українська революція і «російськомовні патріоти»: Україні потрібен мовний закон. *Radio Svoboda* (29.08.2018). http://surl.li/owqdr (дата звернення: 21.01.2019).

Масенко Л.Т. (2019). Мовна політика України у 2017—2019 роках. *Українська мова, 3*, 40—51.

Почепцов Г. (2018). Фейки и дезинформация: что дальше? *Детектор медіа* (05.08.2018). http://surl.li/owqfd (дата звернення: 30.09.2018).

Руда О. (2012). *Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі*. Київ: [б. в.].

Руда О. (2013). Міфологізація мовної дійсності в Україні. A. Matusiak (red. nauk), *Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia: Między pamięcią a nie-pamiętaniem. Trauma postkomunistyczna, 1*, 123—132.

Соколова С.О. (2019). «Мова» і «язык»: інтерференція чи мовна концептуалізація? *У просторі культури мови і стилю. Світлані Яківні Єрмоленко* (с. 263—271). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Статтю отримано 26.08.2023

REFERENCES

Masenko, L. (2018). The Ukrainian revolution and "Russian-speaking patriots": Ukraine needs a language law. *Radio Svoboda* (August 29, 2018). Retrieved January 21, 2019 from http://surl.li/owqdr (in Ukrainian).

Masenko, L.T. (2019). Language policy of Ukraine in 2017—2019. *Ukrainian language, 3*, 40—51 (in Ukrainian).

Pocheptsov, H. (2018). Fakes and disinformation: what's next? *Media detector* (August 5, 2018). Retrieved September 30, 2022 from http://surl.li/owqfd (in Russian).

Ruda, O. (2012). *The language issue as an object of manipulative strategies in modern Ukrainian political discourse*. Kyiv: [b. v.] (in Ukrainian).

Ruda, O. (2013). Mythology of linguistic reality in Ukraine. A. Matusiak (Ed.), *Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia: Między pamięcią a nie-pamiętaniem. Trauma postkomunistyczna, 1*, 123—132 (in Ukrainian).

Sokolova, S.O. (2019). "Mova" and "Yazyk": the interference or linguistic conceptualization? *In the space of language and style culture. For Svitlana Yakivna Yermolenko* (pp. 263—271). Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Burago (in Ukrainian).

Zalizniak, H. (2008). Language Orientation and the Civilization Choice for Ukraine. Juliane Besters-Dilger (Ed.), *Language policy and language situation in Ukraine: analysis and recommendations* (pp.132—166). Kyiv: Vydavnychyi dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" (in Ukrainian).

Received 26.08.2023

Olena Ruda, Candidate of Sciences in Philology, Researcher
in the Department of Stylistics, Culture of Language, and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: olenaruda@yahoo.com
https://orcid.org/0000-0003-2157-193X

AROUND-LANGUAGE DISCOURSE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The goal of this study was to find out how the discourse related to the language issue, which has developed, in particular, in the Ukrainian segment of the Internet, changed after Russia's full-scale attack on Ukraine. For this purpose, the material was collected during the period of 2012—2021, with a comparison of theses and arguments in the discussions that arose around the appearing issues of the language situation with those recorded during the year of the Ukrainian-Russian war.

Nowadays, the discourse surrounding the language issue has changed. Even those political forces that used it as a tool of pre-election campaigning, speculating on the topic of the division of society on the basis of language, immediately changed their rhetoric. The language-related discourse has lost its former characteristic of debate; it has become more radical, highly symbolised, and sometimes pejorative; the former polarity of thoughts has disappeared. It displays public reflections on the nation-building function of language. More and more Ukrainians are coming to understand that "language matters" and "language is a weapon". The symbolic "war of languages" has transformed in the physical plane into a "war with the help of language". The language has become a weapon of the military.

At the same time, Ukrainian journalists shock the society by covering scandals surrounding the issue of language, as the term 'Movosrach', which is a manipulative denomination for language-related discussions and which emphasises contempt for those who raise the issue of language functioning, arose long before the start of the full-scale war.

Many people are convinced that the language situation in Ukraine will undergo a radical change after the war. This refers, at a minimum, to the levelling of the status, prestige, and ultimately the prevalence of the Russian language. Expert opinions carry significant weight when it comes to the language issue. However, a part of society still hopes that in the language policy, the state will adhere to the position of non-interference in the language practices of society.

Based on the current language policies and the prevailing language attitudes, the development of the language situation in the country is likely to be influenced by the ongoing events; however, it is expected that the trends related to language communication guidelines and the vision for the language development will remain inertial.

***Keywords**: metalinguistic discourse, Ukrainian language, language issue, rhetoric, Russian-Ukrainian war.*